ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Копотун І. М.
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Інститут Служби зовнішньої розвідки України)
Рудик М. М.
здобувач
(Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого)

УДК 343.232

ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІД ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Досліджено проблеми відмежування правопорушень від злочинів у сфері громадського порядку на підставі таких існуючих у сучасній юридичній науці критеріїв, як склад та суспільна небезпечність діяння.

Ключові слова: *громадська безпека, громадський порядок, моральність.*

Постановка проблеми. Перед вступом України до Європейського Союзу, при переході економіки України до ринкових форм господарювання та розбудови незалежної правової держави окремі галузі права зазнали певного переосмислення та оновлення змісту.

З моменту проголошення Україною незалежності в її соціально-політичному й економічному житті відбулися суттєві позитивні зміни. Прийнято низку законів та інших нормативно-правових актів, які змінили компетенцію органів державної влади, врегулювали питання відносин власності, зміст прав і обов’язків, безпосередньо пов’язаних із сферою забезпечення та охорони громадського порядку і громадської безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Мета. Проблема відмежування адміністративних проступків від злочинів тривалий час існує як в юридичній науці, так й у судовій практиці. Зокрема, дослідженню цього питання присвячено праці Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, Т.О. Коломоєць, Н.Ф. Кузнецової, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка,

Д.М. Лук'янця, М.І. Хавронюка та інших дослідників. Але в науці адміністративного та кримінального права й дотепер залишаються остаточно не вирішеними критерії такого відмежування.

Виклад основного матеріалу. Необхідність їх виділення випливає з вимог Конвенції про захист прав і основних свобод людини та практики Європейського Суду з прав людини. У судовій практиці часто виникають ситуації, коли особа, яка скоїла злочин, не може пояснити причини, мотиви та мету своєї поведінки, і ситуація розв'язується формально: вчинене діяння має всі ознаки злочину, що підпадають під статтю кримінального закону, а тому призначається відповідне покарання без серйозного аналізу його суб'єктивної сторони.

Деякі вчені наголошують, що для встановлення критеріїв розмежування злочинів і адміністративних деліктів значну роль відіграє склад діяння. Як вважає О.М. Трайнін, складні й тонкі питання про межу між злочином та адміністративним правопорушенням, з одного боку, і дисциплінарним проступком – з іншого, можуть бути вирішені насамперед за допомогою аналізу та чіткого формулювання складу злочину. Саме склад правопорушення виконує розмежувальну функцію, за допомогою якої ознаки складів відмежовують злочини від діянь, які ними не є. На думку інших учених, адміністративна преюдиція виступає як зрозумілий та ефективний критерій відмежування адміністративної відповідальності від кримінальної, а повна відмова від неї є помилкою.

Згідно з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. Із цих конституційних положень однозначно випливає, що злочини, адміністративні, дисциплінарні правопорушення і цивільно-правові делікти є різними видами правопорушень. У теорії права виділяються й інші види правопорушень – господарсько-правові, фінансові, конституційні, трудові, корупційні, податкові, екологічні, земельні, сімейні правопорушення, порушення міжнародного права тощо.

Правильне вирішення питання про розмежування злочинів та інших правопорушень має важливе значення для дотримання як загальних, так і галузевих принципів права.

Ця проблема набуває найбільшої актуальності саме зараз, коли готується проект нового кримінального законодавства. Складність цього завдання полягає в тому, що йдеться про схожі за своїм характером явища. І розв'язуватися вона повинна не інакше як відповідно до закону, не порушуючи основних принципів законодавства і не входячи у суперечність з нормами міжнародного права.

Можна звернутись за досвідом до законодавства зарубіжних країн. Більшість з них у системі кримінального законодавства має статті, норми яких передбачають склади злочинів, і статті, в яких передбачаються склади кримінального проступку (наприклад, Франція, Нідерланди, Великобританія, США

тощо). За вчинення кримінального проступку в основному передбачено невисокі стягнення, які не тягнуть за собою судимості. Можна піти цим шляхом і нам, передбачивши в українському законодавстві такі види протиправних діянь, як кримінальні проступки, поряд з проступками адміністративними і злочинами. Це відповідало б закономірностям класифікації протиправних діянь, а також дозволило б врахувати всі особливості встановлення як матеріальних, так і процесуальних правовідносин.

Однак суспільство та й більшість юристів сьогодні ще не готові сприйняти концепцію кримінального проступку. Це пояснюється ставленням громадян України до кримінальної відповідальності, з якою пов'язані в минулому не тільки репресії, що застосовувалися до них, але й ставлення держави до осіб, які притягувалися до цього виду відповідальності, особливо встановлення перепон для зарахування на державну службу, на роботу у правоохоронних органах, використання їх на відповідальних посадах державних підприємств тощо, введення кримінального проступку і передбачення відповідного розділу в Кримінальному кодексі України дотепер вважається проблематичним, тим більше, що нову редакцію КК вже схвалено у другому читанні Верховною Радою України.

Правопорушення – це акт, противний праву, його нормам, закону. Здійснити правопорушення означає «переступити» право.

Кожне окреме правопорушення є конкретним: воно здійснюється конкретною особою, у визначеному місці і часі, суперечить чинному правовому порядку, характеризується точно визначеними ознаками. Разом із тим всі антисоціальні явища мають загальні риси.

Соціальні явища, що обумовлюють правопорушення, називаються причинами й умовами. Під причиною розуміється явище (чи їхня сукупність), що породжує інше явище, розглянуте як наслідок. Зв'язок між причиною і наслідком носить закономірний характер, який означає, що дана причина у відповідних умовах викликає визначений наслідок.

Таким чином, правопорушення – це свідомий, вольовий акт суспільно небезпечної протиправної поведінки. Суспільна небезпека, шкідливість правопорушень характеризує їх як негативні соціальні явища.

Правопорушенням є діяння деліктоздатної особи. Деліктоздатністю називається визнана законом здатність особи усвідомлювати значення своїх протиправних дій і нести за них юридичну відповідальність. Деліктоздатними є всі осудні особи, що досягли визначеного віку (за здійснення деяких злочинів – з 14 років, за інші злочини й за адміністративні провини – з 16 років) (ст. 12, 13 КпАП і ст. 22 КК).

Отже, з усього вищесказаного випливає, що правопорушення – соціально негативне, передбачене нормами права винне діяння, яке порушує громадський правопорядок і спричиняє шкоду інтересам держави, фізичної або юридичної особи.

Антисуспільна спрямованість особи виявляється в її аморальних вчинках, дисциплінарних, адміністративних та інших правопорушеннях, які ще не

мають злочинного характеру, але при повторенні дедалі більше набувають кримінальних рис.

Наразі для наукових і практичних цілей створено різноманітні класифікації правопорушень. Класифікаційні групи правопорушень за різними підставами розмежовуються між собою за ступенем суспільної шкідливості (небезпечності), за об'єктами посягань, за суб'єктами, за розповсюдженням, за ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторони, а також за процедурами їх розгляду.

У нашому випадку вагомою є класифікація правопорушень за ступенем суспільної небезпеки, коли правопорушення поділяються на злочини і проступки. Головними критеріями їх поділу являється, по-перше, характер і ступінь суспільної шкідливості, яка, в свою чергу, визначається цінністю об'єкта протиправного посягання, змістом протиправного діяння, обстановкою, часом, способами (насильницькими чи ненасильницькими), розміром і характером завданої шкоди, формою і ступенем вини правопорушника, інтенсивністю протиправних дій, їх мотивацією, особистими характеристиками правопорушника тощо; по-друге, суб'єктивний фактор, який значною мірою впливає на визнання того чи іншого діяння як протиправного.

Правова система повинна володіти такими механізмами, за яких визнання того чи іншого діяння злочинним не залежало б виключно від законодавця. У зв'язку з цим поділом постає проблема розмежування кримінальних злочинів і адміністративних проступків, оскільки провести межу між ними досить складно.

Проступки – менш небезпечні для суспільства діяння. Вони посягають на цінності, що охороняються всіма іншими (крім кримінально-правових) нормами права – цивільного, адміністративного, трудового, екологічного, фінансового тощо. Тому серед проступків розрізняють адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні та ін.

Проступки-делікти (лат. delictum – проступок) – це правопорушення, які завдають шкоду особі, суспільству, державі і є основою для притягнення правопорушника до передбаченої законом відповідальності.

Адміністративними правопорушеннями (проступками) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, спільну та приватну власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративне правопорушення має притаманні тільки йому юридичні ознаки. До них необхідно віднести: протиправність, винність і відповідальність (адміністративне стягнення).

Визначальним з названих ознак є поняття діяння, забороненого адміністративним законодавством. По-перше, це вольовий акт поведінки певної особи; по-друге, має два аспекти поведінки: дію чи бездію. Дія – активне невиконання законних вимог, а також порушення встановленої нормами права заборони (наприклад, порушення правил полювання). Бездія – пасивне невиконання передбачених законодавчими й нормативними актами обов'язків.

Важливою ознакою адміністративного правопорушення є наявність суспільної небезпеки. За своєю природою таке діяння є антигромадським і завдає шкоди інтересам громадян, суспільства, держави.

Адміністративне правопорушення завжди є протиправним, тобто ця дія чи бездіяльність чітко заборонена відповідною нормою адміністративного законодавства, оскільки може завдати шкоди інтересам особи, матеріальним речам, а також загрожує небезпекою.

Правові норми, за порушення яких настає адміністративна відповідальність, урегульовані не тільки нормами адміністративного права, а й іншими галузями права, а саме: цивільного, трудового, земельного тощо (порушення правил охорони праці – трудове право; агрохімічних норм – земельне право).

Адміністративне правопорушення багато в чому нагадує злочин – так само воно може бути спрямоване проти громадського порядку, власності, прав і свобод громадян тощо. Головною ознакою, за якою адміністративні правопорушення відрізняються від кримінальних злочинів, є менший ступінь суспільної небезпеки. Адміністративне правопорушення переростає у злочин: якщо адміністративний проступок набув ознак складу злочину; якщо адміністративне правопорушення вчинено вдруге.

Оскільки ми розглядаємо проблему правопорушень стосовно громадського порядку, то потрібно сказати, що під безпекою розуміється стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому життєво важливими інтересами є сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особи, суспільства і держави.

Визначення безпеки як стану захищеності зафіксовано в законодавчих актах, наприклад у законах про пожежну безпеку, радіаційну безпеку населення, безпеку дорожнього руху, в доктрині інформаційної безпеки і низці інших актів. Тим самим все законодавство пронизує єдина і стійка в розумінні категорія безпеки, яка застосовна і щодо кримінального права. Разом з тим суспільна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони має цілий комплекс специфічних моментів.

Правове поняття громадської безпеки можна визначити як соціально необхідний або бажаний рівень захищеності об'єктів, що забезпечують функціонування суспільних інститутів і є необхідними передумовами нормального суспільного розвитку. Суспільство об'єктивно зацікавлено в підтримці максимально високого рівня безпеки, тому ті або інші діяння, які прямо направлені або сприяють ослабленню соціальної захищеності від різноманітних загроз, визнаються в установленому порядку злочинами. Такі діяння об'єднуються на підставі одного класифікаційного критерію і стають злочинами проти громадської безпеки.

Слід встановити нові, більш чіткі критерії розмежування злочинів від подібних адміністративних проступків, тобто повинні бути враховані такі обставини, які, значно підвищуючи ступінь громадської небезпеки правопорушення, дійсно перетворюють його на злочин. Так, наприклад, "порушення

або невиконання правил пожежної безпеки" вважається адміністративним проступком, а "порушення правил пожежної безпеки, що призвело за собою виникнення пожежі, спричинення шкоди здоров'ю людей або крупний збиток" – злочином. Це дозволить законодавству стати більш стабільним, менш схильним всякого роду змінам.

Окрім наведеного поділу за ступенем суспільної небезпеки існують й інші підстави класифікації правопорушень. Ґрунтуючись на наявності економічних, соціальних, політичних відносин суспільства, можливо вирізнити три види правопорушень: у сфері економічних відносин (власність, праця, розподіл та ін.); у сфері соціально-побутових відносин (сім'я, побут, суспільний порядок); у сфері управління (діяльність державного апарату, загальногромадянські обов'язки).

Можливою є класифікація правопорушень і за іншими критеріями (наприклад, за науковою метою). Так, можна вирізнити правопорушення, що роблять замах на духовні або матеріальні блага, суспільні або особисті інтереси, правопорушення у сфері нормотворчої або правозастосовчої діяльності тощо.

Кожна класифікація є певною мірою умовною, оскільки між різними правопорушеннями виявляється певний зв'язок. Так, здійснення правопорушення однією людиною може зумовити здійснення правопорушення іншою людиною або декількома людьми. Одне і те ж діяння може порушити норми декількох галузей законодавства і одночасно тягти за собою декілька різних санкцій, наприклад винне пошкодження здоров'я громадянина власником автомобіля призводить до громадянсько-правового обов'язку з відшкодування матеріальної шкоди, адміністративної (позбавлення прав водія) і кримінальної відповідальності. Існує також і психологічний зв'язок правопорушень: безкарність за здійснення порівняно малонебезпечних (цивільних, трудових, адміністративних) правопорушень створює упевненість в безвідповідальності і безкарності для правопорушника й інших винних осіб, дає ґрунт для здійснення більш небезпечних правопорушень, у тому числі і злочинів.

У свою чергу, М.І. Хавронюк виділяє такі критерії відмежування адміністративних проступків від кримінальних: тяжкість наслідків; суспільна небезпека; форма вини; повторність вчиненого діяння тощо. Також, на нашу думку, критеріями для визначення деяких адміністративних правопорушень кримінальними проступками можуть стати: 1) вчинення проступків поза сферою управління; 2) ступінь їх небезпечності для суспільних відносин; 3) вид стягнення.

Так, стягненнями, що свідчать про кримінально-правовий характер проступків, є:

– конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об’єктом проступку; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного проступку;

– виправні роботи;

– адміністративний арешт.

Крім того, існує необхідність перегляду змісту та видів адміністративних стягнень. Ними повинні залишитися лише попередження, штраф та позбавлення спеціального права, наданого особі (права керування транспортними засобами, права полювання). Потрібно відмовитися від такого адміністративного стягнення, як оплатне вилучення предмета, що став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, оскільки воно порушує вимоги Конституції України. Конфіскація та виправні роботи можуть застосовуватися лише як покарання за скоєння злочину. А оскільки за вчинення адміністративних проступків пропонується не застосовувати адміністративний арешт, то його слід перейменувати на короткостроковий арешт, що буде санкцією за кримінальний проступок.

З урахуванням загальних ознак правопорушень, зв'язків між їх видами, а також системи правових норм, що визначають, які діяння кваліфікуються як правопорушення і встановлюють відповідальність за їх здійснення, виникає питання про можливість розгляду сукупності всіх правопорушень як єдиної складно системи.

Визнання системного взаємозв'язку злочинів й інших правопорушень обґрунтовується дослідженнями, які констатують зв'язок аморальних вчинків, близьких до складу адміністративної провини. Остання, у свою чергу, моделює склад злочину. Виявляються також тісні зв'язки і взаємні впливи окремих правопорушень, що дозволяє розглядати і вивчати причини, загальні для всіх правопорушень.

Розглянуті вище ознаки характеризують адміністративне правопорушення як фактичну підставу адміністративної відповідальності, як явище реальної дійсності, тобто складають його матеріальне поняття; вони є найбільш характерними і суттєвими, властивими будь-якому адміністративному проступку. Матеріальне поняття правопорушення конкретизується в законодавстві про адміністративні правопорушення у формі конкретних складів проступку, в яких законом передбачено необхідні і специфічні ознаки того чи іншого конкретного діяння. Матеріальне поняття правопорушення відповідає на запитання, що спільного між всіма проступками (наприклад, між дрібним хуліганством і дрібним розкраданням), а поняття складу проступку – на запитання, в чому відмінність одних проступків від інших. Відрізняються адміністративні проступки за специфічними ознаками, які характеризують їх об'єктивні та суб'єктивні сторони.

Отже, з усього наведеного можна зауважити, що розмежування кримінального, адміністративного проступку та злочинів треба провести на основі таких критеріїв: ступінь завданої ними шкоди громадському порядку, вид суб'єкта правопорушення, юрисдикції. На відміну від правомірних дій, які можуть бути прямо передбачені нормами права, а можуть і випливати в загальній формі з "духу закону", протиправні дії повинні бути чітко сформульовані чинними правовими нормами. З цієї точки зору про правопорушення можна говорити лише в рамках закону, що визначає поняття і ознаки цивільного адміністративного або іншого правопорушення, а нерідко і встановлює

точний перелік протиправних діянь. Такого роду "формалізм" протиправності забезпечує ясність і єдність вимог, що висуваються до усіх громадян й організацій.

Загальне поняття складу адміністративної провини має вельми важливе теоретичне і практичне значення в юрисдикційній діяльності органів внутрішніх справ. Воно є необхідною мірою у процесі пізнання конкретного складу адміністративної провини, теоретичною основою для розкриття її змісту і правильного застосування на практиці законодавства про адміністративні правопорушення.

На час формування суспільної правосвідомості щодо доцільності регулювання кримінальним правом відповідальності за кримінальний проступок на перехідний період можна буде такі проступки назвати, залежно від органу, який розглядає справи щодо них, «підсудними проступками», і передбачити їх поряд з адміністративними проступками в іншому кодифікованому акті, який доцільно було б назвати Кодекс України про підсудні та адміністративні проступки.

Законодавець знаходить шляхи вирішення проблеми відмежування адмінпроступку від злочину, хоч це і викликає певні труднощі. Водночас цього не можна поки що сказати про відмежування кримінального (підсудного) проступку, склад якого наразі не передбачено законом, від адміністративного, який сьогодні об’єднує в собі ці два явища. Тому при розмежуванні цих двох видів правопорушень необхідно разом із критерієм «ступінь заподіяної шкоди», використовувати й інші критерії.

Що стосується процесуального критерію відмежування адміністративних правопорушень від злочинів, то він пов`язаний лише з процесуальним порядком розгляду адміністративних і кримінальних справ. Перші розглядаються за правилами адміністративного процесу, а інші – за правилами кримінального судочинства. Також слід врахувати й те, що кримінальні проступки повинні мати судову юрисдикцію й бути предметом регулювання кримінального законодавства (наприклад, дрібне хуліганство, вчинення насильства в сім`ї або невиконання захисного припису тощо).

Схожим є поділ злочинних діянь на злочини та кримінальні проступки за КК Литовської Республіки. Згідно зі ст. 12 кримінальним проступком вважається небезпечне й заборонене цим Кодексом діяння, за вчинення якого передбачене покарання, не пов’язане з позбавленням волі, за винятком арешту.

Слідча та судова практика довела, що краще розглядати критерії відмежування в сукупності, а не по два чи три. Загалом, для розв’язання зазначеного питання доцільно поділити їх на основні та допоміжні, що допоможе юристам орієнтуватися в конкретній ситуації.

Висновки. Отже, для вирішення проблеми відмежування адміністративних проступків від злочинів, на нашу думку, слід спиратися на такі критерії:

– основні: матеріальний (суспільна небезпека); суб’єктивна сторона; суб’єкт, який вчинив правопорушення;

– допоміжні: критерій покарання; процесуальний; коло осіб (органів), які

уповноважені розглядати такі справи.

За критерієм ступеня суспільної небезпеки діяння доцільно виділити три групи правопорушень:

1) злочини, тобто діяння, які мають найбільший ступінь суспільної небезпеки;

2) кримінально-правові проступки меншої суспільної небезпеки, яким не притаманні ознаки злочинного діяння;

3) адміністративні правопорушення.

Бібліографічні посилання

1. *Васильев Э. А.* Общие черты административного правонарушения и преступления / Э. А. Васильев // Административное право и процесс. – 2007. – № 1.

2. *Кузнецова Н. Ф.* Преступление и преступность // Кузнецова Н. Ф. Избранные труды. – СПб., 2003.

3. *Голосніченко І. П.* Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права. – К. : Вища школа, 1991.

4. Адміністративне законодавство України та його розвиток (нотатки з науково-практичної конференції) // Право України. – 2007. – № 2.

5. *Хавронюк М.* Поняття злочинного діяння за законодавством Європейських країн // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 9.

6. *Копотун І. М.* Кримінально-правові засади охорони громадського порядку / І. М. Копотун // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 478-483.

7. *Копотун І. М.* Загальна характеристика охорони громадського порядку в кримінальному праві України / І. М. Копотун // Вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – №5. – С. 31-41.

Копотун И. Н., Рудик М. М. Проблемы разграничения правонарушений в сфере общественного порядка. Исследованы проблемы отграничения правонарушений от преступлений в сфере общественного порядка на основе таких существующих в современной юридической науке критериев, как состав и общественная опасность деяния.

***Ключевые слова**: общественная безопасность, общественный порядок, нравственность.*

Kopotun I. M., Rudyk M. M. Problems of separating of offenses from crimes in the field of public order. The authors have studied the problem of separating offenses from crimes in the area of public order on the basis of existing in modern legal science criteria such as the composition and socially dangerous of acts.

The correct solution of the question of delimitation of crimes from other offenses is essential for compliance with both general and sectoral principles of law. The separating of administrative offenses from crimes should be based on the following criteria: 1) basic: material (public danger); subjective side; a subject who committed the offense; 2) auxiliary: the criterion of punishment; procedural; range of persons (bodies) authorized to consider such cases. In terms of the degree of public danger of the act, most appropriate offensesare divided into three groups: 1) crimes – acts with have the highest degree of public danger; 2) criminal offenses which are less danger to society, which are not inherent features of a criminal act; 3) administrative offenses.

***Keywords**: public safety, public order, morality.*

Надійшла до редакції 17.12.2014